

Hafta 5:

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri

1929 Dünya Ekonomik Buhranı 1929 yılında başlayıp 1930'lu yıllar boyunca devam eden, merkezi Amerika Birleşik Devletleri olmakla birlikte önce Avrupa'ya ardından da tüm kıtalara yayılarak dünya kapitalist ekonomilerini etkisi altına alan ve uzun dönemler boyunca hissedilecek yıkıcı etkiler yaratan bir krizdir.

Krizin ABD ekonomisindeki şirket tekelleşmelerinin çok yüksek düzeye ulaşması ve ekonominin bir şirketin iflası ile bile sarsılabilecek kırılganlığa erişmesi, kredi enflasyonu ve kredilerin spekülasyonlara yöneltilmesi, borsadaki spekülasyonların önünde geçmek için aşırı sıkı bir para politikasının devreye sokulması ve bunun da reel kesimi olumsuz etkileyerek faizlerin artmasına ve üretimin düşmesine yol açması, bankaların sermaye esaslarını ve rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasaların olmaması, şirketlerin güvenilirliğine ilişkin şeffaf uygulamaların yokluğu nedeniyle batık yatırımların artması ve bankaların iflas etmesi, uluslararası bankacılık sistemlerinde bulunan yapısal eksiklikler, klasik liberal teorinin "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" düsturunun özellikle ABD ve İngiltere gibi kapitalist ekonominin küresel düzeydeki temel aktörleri tarafından katıksız uygulanması gibi nedenlerle çıktığı ileri sürülmektedir. En görünürdeki sebep ise uluslar arası kapitalizmin üretimini karşılayacak bir talep yetersizliğinin meydana gelmiş olmasıdır.

Krizle birlikte herkes parasını yastık altında saklama yoluna gitmiş, yatırımlar durmuş, işsizlik görülmemiş düzeyde artarak kitlesel boyutlara erişmiş, dünya ölçeğinde fiyatlar düşmüş, üretim daralmış ve inşaat ve madencilik gibi sektörler başta olmak üzere bazı sektörlerde tamamen durma noktasına gelmiştir. Tarım ürünleri fiyatlarında %60'lara varan düşüşler gözlenmiştir.

Neo-klasik ekonomistlerin "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" düsturundan ödün vermeksizin sorunun çözümünü savaş sonrası bozulan uluslararası mali piyasa sisteminde yapısal kimi iyileştirmeler olarak görmeye devam ettiği bir ortamda John Maynard Keynes'in (1883-1946) "mutlak müdahalesizlik", "görünmez el", "kendi kendini düzenleyen ve dengeleyen piyasa" şeklindeki klasik liberal iktisat anlayışının yerine devletin piyasalara ve en genel anlamda ekonomiye müdahalesinin gerekli ve kabul edilebilir olduğu şeklinde aslında epey zamandan beri savunduğu görüşlerinin 1929 krizini aşmakta işlevsel olacağı yönünde

bir inanç yerleşmeye başlamış ve devam eden dönemde ABD’de Roosevelt yönetiminin *New Deal* uygulamasında kristalize olduğu üzere küresel ekonominin devletin ekonomiye etkin şekilde düzenleyici bir aktör olarak müdahil olması gündeme gelmiştir. İngiltere’de bizzat Keynes’in başkanlığında oluşturulan bir yeniden yapılandırma komisyonu ekonomisi büyük yıkıntıya uğramış olan ülkede ithalatın sınırlandırılıp ihracatın teşvik edilmesi, durma noktasına gelmiş sektörlerde devlet aracılığıyla istihdam yaratılması, serbest kur sistemi içerisinde İngiliz parasının uluslararası değerinin istikrarsızlığa uğramasının önlenmesini sağlayacak mekanizmaların işletilmesi gibi tedbirler aracılığıyla krizden çıkmaya çalışmıştır.

Genel olarak ileri düzeyde sanayileşmiş kapitalist ülkeler 1930’lara damgasını vuran bu makro yapısal krizi aşabilmek için ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeye gelebileceği ve tam istihdam için talebin arttırılmasının bunun için de devlet müdahalesinin gerekli olduğu şeklindeki Keynesyen argümanlarla çalışmaya başlamışlardır.

Henüz yeni kurulmuş bir ulus devlet olarak dünya kapitalist sistemine dış ticaret üzerinden eklemlenen ve içine doğduğu tarihsel spesifik koşulların bir ürünü olarak son derece güçsüz bir görünüm sergileyen Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi krizden olumsuz şekilde etkilenmiş, Türk lirası değer kaybetmiş, tarım fiyatlarındaki devasa düşüş ihracatı büyük oranda tarımsal ürün ve hammadde satışına dayanan Türkiye açısından dış ticaret hadlerinin gelişiminin aşırı aleyhte bir yörüngeye girmesine neden olmuştur. “1927 yılında 12 kuruş olan buğday fiyatı, 1932 yılında 3 kuruşa düşmüştür. 1929-1933 yılları arasında tahıl ürünlerinin fiyatı ortalama %60 oranında düşmüştür.”¹

Cumhuriyetin kuruluşundan beri özel teşebbüsü destekleyen ve özel sektör ile kamu sektörüne paralel işlevler tanımlayan karma bir model olarak devlet kapitalizmi, devlet müdahalesi ve millileştirmeler ekseninde yapılandırılan Türkiye ekonomisi açısından Batılı kapitalist ülkelerin aksine devletin piyasalardaki varlığı yeni bir olgu değildi. Türk hükümeti krizi aşabilmek için Merkez Bankası’nın kurulması başta olmak üzere devletin ekonomiye başından beri çeşitli düzeylerde zaten gerçekleşmekte olan müdahalesini sistematik ve kurumsal hale getirecek şekilde başka kimi resmi ve yarı-resmi kurumların oluşturulması şeklinde tedbirler almıştır. 1930 yılının Kasım ayında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarılarak spekülasyona yönelik girişimlerin cezalandırılması hedeflenmiş,

¹ Şevket Pamuk, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 186.

aynı yıl çıkarılan iki diğer kanunla da dış ticaretin dzenlenmesi alanındaki tedbirler sıkılaştırılmış, bu kanunlarla çay, şeker, kahve gibi malların ithalatını devletin tekelinde toplayan ve ihracat yapabilmenin koşulunu İktisat Vekâleti'nden ruhsat alınması koşuluna bağlayan dzenlemeler yapılmıştır. 1715 Sayılı kanunla 30 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuştur. Para piyasasındaki dalgalanmaların kaotik bir hal aldığı 1930 yılının Aralık ayında Başbakan İsmet İnönü mecliste yaptığı bir konuşmada krizin patlak verdiği sırada para ve kredi işlemlerini ülke ölçeğinde kontrol edebilecek bir merkez bankasının henüz kurulmamış olmasının mevcut durumu içinden çıkılmaz hale getiren temel sorunlardan birisi olduğunu dile getirecektir. Devletin para piyasasını denetleyici enstrümanlara kavuşturulmasının yanı sıra dış ticaret alanında etkin bir varlık göstermesine olanak sağlayacak şekilde ithalat alanında gümrük vergileri arttırılmıştır.

Devletin dış ticaret alanındaki dzenlemeleri cumhuriyeti kuran gler koalisyonu içindeki önemli aktörlerden biri olan dış ticaret burjuvazisini hâlihazırda iktidarı elinde bulunduran asker-sivil bürokrasiden soğutmuş, ekonomide yaşanan büyük sarsıntılardan olumsuz etkilenen geniş çalışan ve yoksul kitlelerin de rejime ve hkmete desteğinin azaldığı, toplumsal hoşnutsuzluk ve muhalefetin yükseldiği gözlenmiştir. 1930 yılında bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, milli mücadele sürecine ilişkin resmi tarih anlatısı içinde yüksek bir sembolik önemi haiz olan Samsun'da "aız" pankartlarıyla karşılanmıştır. İşte bu geniş çaplı kitlesel muhalefetin yeni kurulan rejimin varlığına yönelik büyük bir tehdit oluşturmasının önüne geçmek için bir tedbir olarak düşünülen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması 1929 Dünya ekonomik Buhranı'nın Türkiye açısından yol açtığı sonuçlar arasında sayılmalıdır.

Bu ders kapsamında ele alınan ve yukarıda özetlenen meselelere ilişkin okunması önerilen kaynaklar şunlardır:

İlhan Tekeli ve Selim İkin, 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 1983.

ağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.